

Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна
Харківське обласне історико-археологічне товариство
Східно-регіональний відділ Центру пам'яткознавства НАН України
та Українського товариства охорони пам'яток історії та культури

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ТА АРХЕОЛОГІЇ УКРАЇНИ

МАТЕРІАЛИ

V Міжнародної наукової конференції,
присвяченої 350-річчю м. Харкова
і 200-річчю Харківського національного університету
ім. В. Н. Каразіна

4–6 листопада 2004 року

Харків
НМЦ «СД»
2004

УДК 93/99

ББК 63.4(2)26+63.4(2)273+63.3(0)3+63.4(0)44+63.4(2)43+63.3(2Ук52)

П78

Художник *С. Е. Кулинич*

На обкладинці використано ілюстрацію до доповіді **В. В. Отрощенко** «Сюжет двобою у знаковій системі зрубної спільноти»

П78 **Проблеми історії та археології України:** Матеріали V Міжнародної наукової конференції (Харків, 4–6 листопада 2004 р.). — Харків: НМЦ «СД», 2004. — 128 с.

ISBN 966-544-244-9.

УДК 93/99

ББК 63.4(2)26+63.4(2)273+63.3(0)3+63.4(0)44+63.4(2)43+63.3(2Ук52)

ресно граффити на чашечке из Аксютинцев: вверху ΣΑΤ (сокращение имени) и ΝΑΥ (возможно, ναυπηγός, ναύκληρος, ναύαρχος или иное слово, имеющее отношение к морю), а внизу — надпись магического характера (?), состоящая из букв (одна перевернута) и тамгообразного знака.

Все находки происходят либо с ближней периферии античных полисов, либо мест, где можно предполагать оживленные торгово-обменные контакты. Однако с влиянием эллинской культуры *обычай помещения в погребение сосудов с граффити упомянутых типов* вряд ли был связан. Таких находок нет, например, в Николаевском могильнике на Нижнем Днестре, оставленном эллинизированным населением (всего здесь 23 чернолаковых киликов и чашечек). Не упоминаются, кстати, граффити и на сосудах некрополя Ольвии VI–V, а также V–IV вв. до н. э., где в 145 могилах обнаружено 170 киликов (Козуб, 1975). Очень редки граффити и в погребениях Керченского полуострова (2 экз.). И все же примечательно наличие *теонимов и посвящений греческим божествам* именно в варварских погребениях, расположенных неподалеку от греческих поселений — в Крыму и в Мелитопольском кургане. Надпись ΕΚΑΤΗΣ на канфаре из Акташского могильника нанесена краской при изготовлении сосуда (в таком виде он мог быть куплен любым), но сосуды с прочерченными — индивидуальными — посвящениями богам, вероятно, первоначально находились в греческих святилищах. Наиболее очевидно это для сосуда из Бранного Поля с надписью ΚΛΕΙΤΟΜΑΧΟΥ ΙΕΡΟΝ — «святиня (святилище)

Клейтомаха» (Белецкий, Яковенко, 1969). Кстати, среди граффити Северного Причерноморья есть и надпись-заклятие, призванное сохранить сосуды (в святилище?) от воров (Толстой, 1953).

Поэтому в силе остаются заключения, что сосуды с граффити поступали в скифскую среду по торгово-обменным путям, а также в качестве военных трофеев. То есть, это были вещи, сменившие (может, не один раз) собственников. Особенно это очевидно для сосудов из Журовки, Аксютинцев и Бранного Поля. Менее вероятно, хотя и правомерно, предположение, что в среде скифской эллинизированной знати существовал обычай наносить метки собственности на принадлежавшие им вещи при помощи букв греческого алфавита. Таковыми могли быть надписи в виде 1 буквы на сосудах из погребений знати высшего ранга (Чертомлык, Бердянский курган, Рыжановка). Особо внимания заслуживают тамгообразные граффити (родовые знаки ?) из Мелитопольского и Аксютинецкого курганов. Буквенные обозначения и различные знаки магического характера помещены, например, на дне серебряного кубка из северной могилы Чертомлыка (1984 г.). В одном из курганов у с. Первомаевка во входной яме была прочерчена буква Α (Евдокимов, Фридман). В целом же, учитывая «жреческий» характер некоторых (женских) из упомянутых захоронений, можно предположить, что в скифской среде сосуды с греческими надписями (усиливавшими их магические свойства) особо ценились как предметы погребального инвентаря.

Бабенко Л. І. (Харків)

ХРОНОЛОГІЯ ПОХОВАНЬ ПІСОЧИНСЬКОГО КУРГАННОГО МОГИЛЬНИКА

Курганний могильник, розташований на південній околиці селища Пісочин, що поблизу Харкова, досліджувався експедицією ХІМу під керівництвом В. Г. Бородуліна в 1978–1980 рр., протягом яких було розкопано 35 курганів. На сьогоднішній день могильник залишається однією з найбільш повно досліджених поховальних пам'яток населення сіверськодонецького регіону пізньоскіфського часу. Однією з актуальних задач при аналізі матеріалів могильника є визначення хронологічних рамок як пам'ятки в цілому, так і її окремих комплексів, що дозволить простежити динаміку розвитку могильника та більш точно визначити його місце в системі старожитностей скіфської доби місцевого населення.

Найбільш раннім з поховань могильника є курган № 5, що належить до середини–другої половини V ст. до н. е. Цю дату визначають меч з метеликоподібним перехрестям та антенним навершям, репрезентовані типи наконечників стріл та пронизки-«висячі замочки». Можливо, близьку дату ма-

ють також кургани № 10 (дворучний глечик, золоте намисто) та № 34 (наконечники стріл).

Кінцем V–початком IV ст. до н. е. датується за численним інвентарем комплекс кургану № 2. Насамперед, це бронзовий псалій з головками грифонів (Німфей), золоті бляшки з зображенням оленя (Солоха), зайця та лева (Бердянский курган, Ізобільне, Малий Чортюк), сітчаста прикраса (Солоха). Більш широкі рамки (кінець V–перша половина IV ст. до н. е.) мають кургани № 9 — наконечники стріл, кінське спорядження (Часті кургани, Мастоґіне) та № 25, наконечник списа (Новоселка, Червоний Поділ, Яснозор'є) та золоті бляшки з зображенням грифона, за розмірами та іконографією близькі до бляшок-зайчиків.

У межах першої половини IV ст. до н. е. визначається дата кургану № 14 (світлоглиняна мисочка з канелюрами, близька до кришки лекани з Єлізаветівського могильника), другої чверті цього ж століття — курган № 22 (червонофігурний лекіф, прикрашений зображенням багатопелюсткової

пальметки з трикутниками по боках, золоті бляшки з зображенням оленя солоського типу).

Другою-третьою чвертями IV ст. до н. е. датуються комплекси курганів № 29 та 32. Їх дату визначають золоті бляшки з зображенням грифона, знайдені в обох курганах, що підтверджує хронологічну близькість комплексів (Дар'ївка), а також для кургану № 29 — медальйон з зображенням грифона (певним чином, боспорські статери) та бляшка-пальметка (аналогічна іконографія горити та піхви мечей чортотлицької серії, чортотлицька та пісочинська метопіди), для кургану № 32, золота вісімкоподібна бляшка з зображенням личини та лапи (Дар'ївка, Чортотлик), квітки лотосу (Солоха, Дар'ївка, Огуз тощо).

Серединою-третьою чвертю IV ст. до н. е. датуються одночасні поховання кургану № 18 (чорнолаковий канфар, амфора типу Солоха I). Дату поховання 1 кургану № 8 визначають в межах рубежу третьої—четвертої чверті—кінця IV ст. до н. е. пластини головного убору (Чортотлик, Куль-Оба, Рижанівка, Діїв курган, Денисова Могила), золоті бляшки «монетного типу» (Чортотлик, Верхній Рогачик) та чорнолаковий канфароподібний кілік. Поховання 2 цього ж кургану, виходячи з типів репрезентованих наконечників стріл та дати впускного поховання, слід обмежити другою половиною IV ст. до н. е.

Більш широкі хронологічні рамки (середина—друга половина IV ст. до н. е.) має низка курганів: № 1 (наконечник стріли), № 6 (наконечники стріл, золота гривня), № 7 (наконечники стріл, предмети кінського спорядження, Чортотлик, Краснокутський та Другий Мордвинівський кургани), № 11 (наконечник стріли), № 12 (наконечник стріли), № 20 (наконечники стріл, меч з овальним навершям та розширеною посередині рукояттю), № 28 (наконечники стріл), № 31 (наконечник стріли, намисто).

Останньою третиною IV ст. до н. е. за золотими бляшками, прикрашеними рослинним орнаментом (Олександропіль, Огуз, Шул'гівка), датується комплекс кургану № 33.

Решта курганів могильника супроводжувалася менш виразним поховальним інвентарем, що не доз-

воляє запропонувати більш вузькі хронологічні рамки для окремих комплексів. Дата цих курганів визначається в межах загальної хронології могильника — друга половина V—IV ст. до н. е.

Таким чином, можна констатувати безперервне функціонування могильника на протязі півторасторічного терміну з середини V по кінець IV ст. до н. е. Звертає на увагу кількісна перевага комплексів середини—другої половини IV ст. до н. е., насамперед серед поховань представників місцевої аристократії, що супроводжувалися різноманітним високопрестижним інвентарем (предмети озброєння, прикраси з дорогоцінних металів, імпортний посуд тощо). Синхронність подібного явища динаміці розвитку поховальних пам'яток (насамперед, аристократичної верхівки населення) степового регіону при одночасній неможливості за найбільш характерними ознаками (тип поховальної споруди, орієнтування могили та небіжника) інтерпретувати поховання пісочинського могильника як могили представників «степового етносу» дозволяє зробити висновок про докорінну відмінність історичної ситуації, що склалася у цей час в сіверськодонецькому регіоні, від подій у деяких сусідніх лісостепових регіонах (насамперед, Дніпровське Правобережжя, Посулля). Якщо в останніх в V—IV ст. до н. е. спостерігається різке зменшення кількості поховальних пам'яток (Посулля) чи поселень при одночасному розповсюдженні поховань у катакомбах з набором різноманітних ознак суто скіфського поховального обряду (Дніпровське Правобережжя), що цілком справедливо пов'язується, з одного боку, з міграцією з регіону значної частки населення, з іншого — з переходом відповідних територій під контроль степових скіфів у результаті підкорення ними місцевих племен, то сіверськодонецьке населення упродовж цього часу зберігало власну незалежність, будуючи свої взаємовідносини зі степовими племенами на зовсім інших засадах. Слід відзначити високу ймовірність військових союзницьких стосунків поміж степовим та сіверськодонецьким населенням у цей час.

Безматерных А. Е. (Воронеж)

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СОСТАВА ГРЕЧЕСКОЙ АМФОРНОЙ ТАРЫ В КУРГАНАХ ЛЕСОСТЕПНОГО ДОНА И ЛЕСОСТЕПНОГО ЛЕВОБЕРЕЖЬЯ ДНЕПРА

Темой доклада является сравнение состава амфор, поступавших в два лесостепных региона — лесостепное Подонье и лесостепное левобережное Поднепровье. В докладе рассматриваются временные рамки поступления амфорного материала, а также типы амфор, характерные для того или иного периода.

Территория среднедонской культуры скифского времени находится на значительном удалении не только от античного мира, но и собственно Скифии. В силу этой особенности торговые связи населения лесостепного Дона с античностью носили спорадический характер. На поступление импорта оказывала влияние как экономическая, так и политиче-